

TIETOA JA TUKEA AMMATTILAISILLE

Maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten sekä paperittomien lasten oikeuksien toteutuminen Suomessa

ERNA BODSTRÖM, OUTI AHOLA,
LENA PETTERSSON, SUSANNA OKKER
JA SANNA VALTONEN

Esipuhe

Turvapaikanhakijoiden tuki ry:n toteuttaman hankkeen tavoitteena on ollut toteuttaa lapsen oikeuksia avaava huoneentaulu maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisille sekä paperittomille lapsille ja tuottaa siihen liittyvä kasvatusta ja vanhemmuutta tukeva esite vanhemmille. Lisäksi on tuotettu tämä oheismateriaali, jonka tarkoitus on palvella lasten ja perheiden kanssa työskenteleviä ammattilaisia avaamalla lasten arkeen ja heidän oikeuksiensa toteutumiseen liittyviä haasteita ja niiden taustoja.

Maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten sekä paperittomien lasten oikeuksien toteutumisessa on havaittu suuria puutteita niin kotimaisissa tutkimuksissa kuin kansainvälisten toimijoiden raporteissa. Suomessa on kiinnitetty huomiota myös huoltajien heikentyneisiin mahdollisuuksiin vaatia lapsen oikeuksien toteuttamista. Lasten vaikea tilanne osataan ottaa huomioon monissa kohderyhmille räätälöidyissä palveluissa, mutta samaan aikaan monet lasten päivittäin kohtaamat aikuiset tietävät huolestuttavan vähän siitä, millaisissa oloissa lapset elävät ja millaisia kaikkeen arkeen heijastuvia seurauksia heidän kokemuksillaan saattaa olla.

On mahdollista, että syntyy kierteitä, joissa yksittäisen lapsen etu ja hänen universaalit oikeutensa jäävät koko ajan kauemmas toteutumisesta. Todistamme työssämme jatkuvasti näitä tapauksia ja näemme, että lapsen oikeuksien puolesta on puhuttava sekä

perheiden sisällä että lapsen kohtaamisissa rakenteissa ja instituutioissa. Tämän hankkeen tarkoituksena on korjata lapsen oikeuksiin ja niiden toteutumiseen liittyviä epäkohtia lisäämällä lasten ja heidän huoltajiensa tietoisuutta lapsen oikeuksista sekä syventämällä lasten kanssa työskentelevien ammattilaisten ymmärrystä lasten tilanteista.

Lapset ja huoltajat on osallistettu työkalun valmistamiseen työpajoin ja haastatteluin. Panoksensa ovat antaneet kymmenet lapset ja vanhemmat, jotka edustavat 16 eri kansallisuutta. He ovat kertoneet, mitä ymmärtävät lapsen oikeuksilla, ja heidän kanssaan on keskusteltu yksittäisten oikeuksien konkreettisesta toteutumisesta. On pohdittu puutteita, rajoituksia ja kulttuurieroja ja työstetty yhteistuumin listauksia, jotka erityisesti lapset

kokevat heitä voimaannuttaviksi. Vanhempien ja huoltajien kanssa on mietitty heidän rooliaan ja suhdettaan instituutioihin, joihin lapset arjessaan osallistuvat. Olemme valtavan kiitollisia osallistuneille, sillä kaikki heistä ovat antaneet meille runsaasti aikaansa ja jakaneet ajatuksiaan hankalissakin elämäntilanteissa, esimerkiksi vailla oleskelulupaa.

Hankkeen lopputuloksena syntyi huoneentaulu, jonka toivomme löytävän tiensä monikielisesti kaikkiin sellaisiin tiloihin, joissa kohderyhmiin kuuluvat lapset ja nuoret aikaansa viettävät. Taulun ympärille muodostui kasvatusta tukeva vihkonen vanhemmille ja huoltajille sekä

oheismateriaali erityisesti sellaisille ammattilaisille, jotka eivät asemansa ja koulutuksensa puolesta tunne pakolaisuuteen, paperittomuuteen ja kotoutumiseen liittyviä ongelmia ja näiden vaikutuksia lapsiin. Materiaali perustuu paitsi kokemuksiimme myös maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten ja paperittomien lasten kanssa työskentelevien asiantuntijoiden laajaan kuulemiseen. Heidän konkreettiset huomionsa ja syvälliset pohdintansa auttoivat työstämään lasten ja nuorten kanssa työskennellessä huomioon otettavien kysymysten ja asioiden käytännönläheistä taustoittamista.

Kokonaisuuden syntyminen ovat vaikuttaneet erityisesti lapset, sillä ehdotus huoneentaulusta tuli juuri heiltä. Lasten toiveen ympärille on syntynyt ajatus funktionaalisesti kokonaisuudesta, joka tukee myös aikuisia heidän ympärillään. Toivomme, että kokonaisuus osaltaan parantaa lapsen oikeuksien toteutumista ja lapsen edun arvioimisen käytäntöjä lasten kohtaamisissa rakenteissa ja käytännöissä. Huoneentaulu ja sen oheismateriaalit on laadittu

osana Suomen kansallisen lapsistrategian täytäntöönpanon toimenpiteitä.

Kiitämme lapsia hienosta, yhdenvertaisuutta lisäävästä ehdotuksesta ja lasten keskinäisestä solidaarisuudesta. Lisäksi kiitämme Al-Amalin, Espoon kaupungin maahanmuuttoyksikön, Etu ry:n, Helsingin diakonissalaitoksen, Helsingin kaupungin maahanmuuttoyksikön, Kaikkien naisten talon (Turun Valkonauha ry.), Lastensuojelun keskusliiton, Luonan, Monika-Naisten, Pelastakaa lapset ry:n, Raaseporin kaupungin maahanmuuttoyksikön, Terveiden ja hyvinvoinnin laitoksen, Vanhempainliiton ja Yhteiset lapsemme ry:n asiantuntijoita heidän tiedoistaan, näkemyksestään ja tärkeistä huomioistaan. Kiitos myös yhdistyksemme vapaaehtoiset, erityisesti Sirkka Laitinen, työpajojen järjestämisavusta.

Lisäksi kiitämme Lapsistrategia-tiimiä haavoittuvassa asemassa olevien lasten ja nuorten erityisestä huomioimisesta sekä erinomaisesti toteutuneesta yhteistyöstä.

*Helsingissä,
Sanna Valtonen
Puheenjohtaja, Turvapaikanhakijoiden tuki ry*

Johdanto

Tämä oheismateriaali on osa kokonaisuutta, jonka tarkoitus on lisätä maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten, heidän vanhempiansa ja heidän kanssaan työskentelevien ammattilaisten ymmärrystä lapsen oikeuksista sekä niiden toteutumiseen liittyvistä haasteista. Erityisen hyödyllinen se on ammattilaisille, joilla ei ole automaattisesti tietoa pakolaistaustaisten lasten elämäntilanteista.

Oheismateriaalissa käydään läpi aiheeseen liittyviä käsitteitä ja nostetaan esille asiantuntijoiden esille tuomia teemoja, joihin on tärkeää kiinnittää huomiota lapsen oikeuksien toteutumiseksi. Sen lisäksi materiaali sisältää ammattilaisille suunnattua reflektiivistä taustoitusta ja kysymyksiä, joita he voivat käyttää avukseen työskennellessään lasten ja/ tai heidän huoltajiensa kanssa. Tavoitteena on auttaa ammattilaisia tunnistamaan riskejä ja tilanteita, joissa lapsen oikeudet eivät mahdollisesti toteudu, ja löytämään rakentavia keinoja näihin tilanteisiin puuttumiseksi.

Tutkimus osoittaa, että maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaiset lapset ovat erityisen heikossa asemassa lapsen oikeuksia koskevan ymmärryksen, niiden toteutumiseen liittyvän tuen sekä osallistumisen näkökulmista. Turvapaikkaa tai oleskelulupaa vielä hakevien lasten ja paperittomina Suomessa perheineen elävien lasten tilanne on erityisen haastava (ks. esim. Kaukko 2017, UNICEF 2018, Heikkilä & Mustaniemi-Laakso 2019, Pirjatanniemi ym. 2021). Pitkän turvapaikkaprosessin aikana

syntyy lapsen oikeuksien toteutumisen vajetta, sillä lapsen etua ei harkita riittävästi. Ongelmat jatkuvat myös oleskeluluvan myöntämisen jälkeen, sillä luvan saaneiden lasten ja heidän huoltajiensa ymmärrys lapsen oikeuksista ja edusta saattaa olla ohut. Lisäksi monien lasten kanssa toimivien ammattilaisten ymmärrys niistä katveista ja riskeistä, joita maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten arkeen liittyy, voi olla rajallinen.

Monet ammattilaisille ja asiantuntijoille tehdyt selvitykset ovat olleet varsin kapea-alaisia ja keskittyneet joitakin poikkeuksia lukuun ottamatta ennen kaikkea ammattilaisten näkemyksiin, jolloin lasten ja heidän huoltajiensa näkökulmat on sivuutettu. Tämä oheismateriaali pureutuu maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten arkeen ja sen ongelmiin monipuolisesti eri näkökulmia yhdistäen, ja sen teossa on kuultu sekä maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisia lapsia, heidän vanhempiaan että heidän kanssaan toimivia eri alojen asiantuntijoita.

Oheismateriaalin lähtökohtana on se, että lapsistrategian tavoitteet toteutuvat ainoastaan, jos jokaisen lapsen oikeudet – myös maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten oikeudet – otetaan vakavasti. Lapsen oikeuksia tulee toteuttaa järjestelmällisesti ja kaikkialla: yhteiskunnallisen päätöksenteon lisäksi päiväkodeissa, kouluissa, sosiaali- ja terveydenhuollon ja vapaa-ajan palveluissa sekä kodeissa ja perheissä. Ammattilaisten rooli

on tärkeä, sillä lapset viettävät suuren osan ajastaan erilaisissa instituutioissa. Maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten kohdalla ammattilaisten rooli vielä korostuu, koska monet maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaiset vanhemmat ovat melko heikosti perillä lapsen oikeuksista, ja vanhemmille saavutettavaa

tietoa niistä on saatavilla vain vähän. Tämä materiaali kannustaa maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten kanssa toimivia ammattilaisia sekä oman työnsä että lasten ja huoltajien tilanteen reflektioon, sekä yksin että yhdessä heidän kanssaan.

Sisältö

ESIPUHE	2
JOHDANTO	4
1.1 KESKEISIÄ KÄSITTEITÄ	6
1.2 LAPSEN EDUN ENSISIJAISUUS	7
2. KUULEMISSA ESIIN NOUSSEET TEEMAT	8
2.1 VASTAANOTTOKESKUKSEN ARKI	9
2.2 ALAIKÄISINÄ YKSIN TULLEET LAPSET	10
2.3 PAPERITTOMAT LAPSET	11
2.4 VARHAISKASVATUS JA KOULU	13
2.5 VANHEMPIEN TUKEMINEN	15
2.6 (KUNNIA)VÄKIVALTA	17
2.7 TURVAPAIKKAKÄSITTELY	18
2.8 PERHEENYHDISTÄMINEN	19
2.9 LASTEN SÄILÖÖNOTTO JA PALAUTUKSET	21
LISÄLUKEMISTO	22
VIITTEET	27

1.1 Keskeisiä käsitteitä

Lapsen oleskelulupatilanne vaikuttaa lapsen elämään monella tapaa. Siksi on tärkeää olla tietoinen erilaisista tilanteista ja niihin liittyvistä haasteista. Olennaista on kuitenkin pitää mielessä, että lasten oleskelulupatilanne ei määritä heitä lapsina, vaan kyseessä on elämäntilanne, joka vaikuttaa heidän arkeensa ja kokemuksiinsa ja joka voi muuttua. Ensisijaisesti heidät tulisivin siis kohdata nimenomaan lapsina.

Maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaiset lapset ovat yleiskäsitteitä, jotka viittaavat siihen, että lapsi itse tai vähintään yksi hänen vanhemmistaan on syntynyt ulkomailla ja muuttanut Suomeen. Lapsi voidaan katsoa maahanmuuttajataustaiseksi, jos hän tai hänen vanhempansa on syntynyt ulkomailla ja muuttanut sittemmin Suomeen. Tämä käsite ei ota kantaa siihen, mikä on lapsen tai hänen vanhempiensa syy muuttaa Suomeen – syynä voi olla pakolaisuus mutta myös esimerkiksi työ tai perhesiteet. Pakolaistaustaiseksi lapsi voidaan katsoa, jos hän tai hänen vanhempansa on tullut Suomeen nimenomaan turvapaikkakäsittelyn tai kiintiöpakolaisjärjestelmän kautta. Kumpikaan käsitteistä ei ota kantaa siihen, mikä on lapsen nykyinen tilanne Suomessa – asuko hän Suomessa turvapaikanhakijana, oleskeluvalla tai paperittomana vai onko hän saanut Suomen kansalaisuuden.

Turvapaikanhakijalapset on tapana jakaa perheen kanssa tulleisiin ja ilman perhettä tulleisiin. Ilman perhettä tulleista lapsista

käytetään nimitystä alaikäisenä yksin tullut turvapaikanhakija. Molemmissa tapauksissa on kyse alle 18-vuotiaista lapsista, jotka ovat hakeneet Suomesta turvapaikkaa, mutta eivät vielä ole saaneet lainvoimaista päätöstä asiaan. Turvapaikkapäätös tulee lainvoimaiseksi, kun siitä ei valiteta valitusajan kuluessa tai kun korkein hallinto-oikeus tekee siitä ratkaisun. Vaikka turvapaikkaa hakevien lasten määrä vaihtelee vuosittain, voidaan sanoa, että turvapaikkaa hakee Suomesta vuosittain noin 1000 lasta, joista noin viidesosa yksin eli ilman perhettä (Maahanmuuttovirasto 2022). Noin 80 prosenttia kaikista turvapaikkaa hakevista lapsista on alle 14-vuotiaita (mt.). Turvapaikan saaneita lapsia voidaan kutsua myös pakolaislapsiksi.

Suomen kansalaisuuden saaneet lapset ovat lapsia, joille on myönnetty hakemuksesta Suomen kansalaisuus. Jos vähintään toinen lapsen vanhemmista on Suomen kansalainen, lapsi saa kansalaisuuden syntyessään. Muussa tapauksessa kansalaisuus voidaan myöntää erillisestä hakemuksesta, jonka lapsen tapauksessa tekee huoltaja tai edunvalvoja. Tämä koskee myös muille kuin Suomen kansalaisille Suomessa syntyneitä lapsia. Suomi myöntää vuosittain kansalaisuuden hakemuksesta noin 2000 alaikäiselle lapselle (Maahanmuuttovirasto 2022).

Paperittomia lapsia ovat lapset, jotka asuvat Suomessa ilman oleskelulupaa tai oleskeluoikeutta. EU- ja ETA-kansalaisten (lukuun

ottamatta Pohjoismaiden kansalaisia) on rekisteröitävä oleskeluoikeutensa Suomessa, ja EU:n ulkopuolelta tulevien on pääsääntöisesti haettava Suomesta oleskelulupaa asuakseen laillisesti Suomessa. Jotkut paperittomat ovat saapuneet Suomeen oleskeluluvalla tai viisumilla, mutta he eivät ole poistuneet maasta oleskeluluvan tai viisumin vanhenemisen jälkeen. Monet paperittomista ovat saapuneet

turvapaikanhakijoina, mutta saaneet kielteisen päätöksen turvapaikkahakemukseensa, eli oleskelulupaa ei ole myönnetty. Paperittomat eivät välttämättä näy virallisissa rekistereissä, eikä heidän lukumäärästään siksi ole tarkkaa tietoa. On kuitenkin arvioitu, että paperittomia asuu Suomessa joitakin tuhansia ja paperittomia lapsia joitakin satoja (Sisäministeriö 2022, 15–16).

1.2 Lapsen edun ensisijaisuus

Lapsen oikeuksien sopimuksen 3 artiklan 1 kohta edellyttää lapsen edun ensisijaisuutta kaikissa lapsia koskevissa päätöksissä ja toimissa. Lasta koskevissa ratkaisuissa siis on kerrottava, miten lapsen etua on arvioitu ja mihin kriteereihin arviointi perustuu. Lapsen etu on ensisijainen myös ulkomaalaisasioissa ja maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten sekä paperittomien lasten kohdalla. Tähän näyttää kuitenkin liittyvän Suomessa merkittäviä ongelmia oleskelulupapäätösten kohdalla, mutta myös laajemmin, kuten tämäkin oheismateriaali näyttää.

Aiemmat tutkimukset ja raportit osoittavat, että vaikka monissa oleskelulupapäätöksissä lapsen etuun viitataan, sitä ei perustella kunnolla tai näytetä edes aidosti pohdittavan. Tällöin lapsen etu ei näydy ensisijaisena perusteena. Ongelmia lapsen oikeuksien ensisijaisuuden huomioimisessa näyttää olevan niin Maahanmuuttoviraston (Sydänvaara 2020, UNHCR 2022) kuin oikeusasteidenkin päätöksenteossa (Hiitola & Pellander 2019,

Sormunen 2021). Ne myös koskettavat sekä yksin tulleita alaikäisiä, perheen kanssa tulleita turvapaikanhakijalapsia että perheenyhdistämiseen osallistuvia lapsiakin. UNICEFin (2018) turvapaikkaa hakevien lasten asemaa Pohjoismaissa käsitellyt raportti huomautti, että ulkomaalaislain vaatimukset ohittavat helposti lapsen oikeudet. Vuonna 2021 YK:n lapsen oikeuksien komitea antoikin Suomelle langet-tavan päätöksen lapsen edun ensisijaisuuden laiminlyömisestä turvapaikka-asiassa.

Lapsen etu jää siis Suomessa helposti toissijaiseksi maahanmuuton hallinnalle, vaikka näin ei lapsen oikeuksien sopimuksen valossa pitäisi olla. Hiitola ja Pellander (2019) arvelevat tämän johtuvan siitä, että lapsen edun perusteellinen arviointi tarkoittaisi monesti sitä, että lapselle tulisi myöntää oleskelulupa. Lapsen oikeuksien kokonaisvaltaisen toteutumisen kannalta onkin tarpeellista kiinnittää huomiota myös niihin haasteisiin, joita niissä ulkomaalaistaustaisten ja turvapaikanhakijoina saapuneiden lasten kohdalla on.

2. Kuulemisissa esiin nousseet teemat

Tätä ammattilaisille suunnattua oheismateriaalia varten kuultiin laajasti maahanmuuttaja- ja pakolaistautaisia lapsia, heidän vanhempiaan sekä heidän kanssaan toimivia asiantuntijoita. Heitä kuultiin heidän näkemyksistään siitä, mitä lapsen oikeudet ovat, miten ne Suomessa toteutuvat ja millaisia huolia heillä oli toteutumisen suhteen. Asiantuntijat kertoivat lisäksi, millaisia keinoja heidän taustatahonsa olivat kehittäneet lapsen oikeuksien toteutumisen takaamiseksi. Tässä osiossa käydään läpi kuulemisissa kerätyt keskeiset havainnot teemoittain. Teemat ovat nousseet esille erityisesti asiantuntijahaastatteluissa, ja lasten ja vanhempien kuulemiset tukevat niiden sanomaa. Jokaisen teeman lopussa esitetään reflektiivistä taustoitusta tai kysymyksiä, joiden ymmärtäminen ja pohtiminen voi auttaa ammattilaista kohtaamaan lapsen ja hänen elämäntilanteensa paremmin.

OSIOSSA KÄSITELLYT TEEMAT OVAT:

- Vastaanottokeskuksen arki
- Alaikäisinä yksin tulleet lapset
- Paperittomat lapset
- Varhaiskasvatus ja koulu
- Vanhempien tukeminen
- (Kunnia)väkivalta
- Turvapaikkakäsittely
- Perheenyhdistäminen
- Lasten palautukset ja säilöönnotto

Teemat koskettavat eri tavoin eri elämäntilanteissa olevia lapsia. Esimerkiksi vastaanottokeskuksen arki ei ole enää ajankohtaista niille lapsille, jotka ovat saaneet oleskeluluvan tai kansalaisuuden. Sen sijaan varhaiskasvatus ja koulu ovat aiheita, jotka koskettavat tavalla tai toisella kaikkia lapsia elämäntilanteesta riippumatta.

Haastattelujen perusteella näyttää siltä, että kaikki pakolaislasten kanssa työskentelevät asiantuntijat opettajista terveydenhuollon ammattilaisiin toivovat lisää tietoa ja koulutusta siitä, miten kohdata lasten vaikeita taustoja ja mahdollisia traumoja. Toisaalta ongelmallisena pidetään sitä, että lapsen tilanne ei välttämättä ole selvä kaikille lapsen kanssa työskenteleville ammattilaisille. Lapsen vanhemmat eivät eri syistä uskalla kertoa lapsen tai perheen oleskelulupa- ja elämäntilanteesta esimerkiksi koulussa, varhaiskasvatuksessa tai muiden palvelujen parissa. Jokaisessa luokassa, ryhmässä tai palvelussa saattaa olla lapsi, jonka oleskelulupatilanne on epäselvä. Oheismateriaali tarjoaa tiivistä tietoa lasten olosuhteista eri tilanteissa. Tämän tiedon avulla ammattilaisten on helpompaa ymmärtää esimerkiksi lapsen mahdollisia sopeutumisen haasteita ja lapsen tekemän sopeutumistyön määrää.

2.1 Vastaanotto- keskuksen arki

Arki vastaanottokeskuksessa on hyvin erilaista kuin elämä omassa kodissa. Vastaanottokeskuselämä on tarkoitettu tilapäiseksi ratkaisuksi, mutta joidenkin perheiden ja lasten kohdalla se on venähtänyt vuosikausia jatkuvaksi odotukseksi. Vastaanottokeskuselämää leimaavat ahtaus, tilapäisyys ja yksityisyyden ja oman elämän hallinnan puute. Perheet asuvat usein samoissa tiloissa muiden turvapaikanhakijoiden kanssa, jolloin lapset saattavat joutua kohtaamaan säännöllisesti vieraita, huonokuntoisia-kin aikuisia.

Vastaanottokeskuksissa on myös eroja. Joissakin vastaanottokeskuksissa perhe saa tehdä ruoan itse, toisissa ruoka tarjotaan laitospöydästä. Tällöin lapsen on oltava paikalla ruokailujen aikaan, eikä hänellä ole mahdollisuutta vaikuttaa siihen, milloin tai mitä hän syö. Monet vastaanottokeskukset ovat suuria ja laitospöydäisiä, mutta Suomeen on myös perustettu enenevässä määrin kodinomaisia vastaanottokeskuksia, joissa perheet asuvat omissa asunnoissaan.

Myös vastaanottokeskusten sijainnit vaihtelevat. Osa sijaitsee kaupungeissa hyvien liikenneyhteyksien päässä, mutta monia vastaanottokeskuksia on perustettu syrjäisiin paikkoihin huonojen liikenneyhteyksien päähän. Tämä vaikeuttaa lasten osallistumista harrastuksiin ja ystävyyssuhteiden ja verkostojen luomista paikallisiin lapsiin ja koulukavereihin. Perheet eivät voi päättää itse, missä vastaanotto-

keskuksessa he asuvat. Tavallista on, että turvapaikanhakijat sijoitetaan aluksi niin kutsuttuun transit- vastaanottokeskukseen, josta heidät turvapaikkakäsittelyn edetessä siirretään pois. Vastaanottokeskusten verkosto myös elää koko ajan, jolloin myös vastaanottokeskuksen sulkeminen voi johtaa lapsen muuttamiseen. Muuton seurauksena lapset voivat joutua vaihtamaan koulua, luopumaan jo solmituista kaverisuhteista ja aloittamaan taas kerran uusiksi muualla.

Elämä vastaanottokeskuksessa ja vastaanottopalveluiden piirissä vaikuttaa lapsen hyvinvointiin. Tämä voi näkyä lapsen käyttäytymisessä monin tavoin, kuten keskittymiskyvyn, tunteiden hallinnan ja kaverisuhteiden ongelmina. Mikäli lapsen tiedetään olevan vastaanottopalveluiden piirissä, hänen kanssaan työskentelevien ammattilaisten – esimerkiksi opettajien, varhaiskasvatuksen ja terveydenhuollon ammattilaisten – onkin tärkeää tiedostaa lapsen tilanteeseen liittyvät erityiset haasteet. Asioiden nostaminen esille lapsen kanssa edellyttää erityistä herkkyyttä ja harkintaa. Seuraavien kysymysten pohtiminen voi auttaa ammattilaista lapsen suhtautumisessa.

REFLEKTIIVISIÄ KYSYMYKSIÄ TYÖN TUEKSI:

- Miten lapsen ympäristö tukee koulutyötä? Onko hänen mahdollista tehdä läksyjä rauhassa? Onko hänellä käytönsään tarvittavat työvälineet?
- Onko lapsella mahdollisuus lepoon tarvittaessa?
- Onko lapsella halutessaan mahdollisuus harrastaa jotakin ja virkistyä opintojen rasiuksista?
- Joutuuko lapsi huolehtimaan vanhempiensa voinnista ja selviämisestä koulupäivän aikana?
- Kantaako lapsi huolta perheen turvapaikkamenettelystä? Saako lapsi oikeaa tietoa perheen tilanteesta? Onko hänen mahdollista puhua huolistaan työntekijöiden tai muiden ammattilaisten kanssa?
- Toteutuvatko erityisesti lapsen oikeus oppimiseen, koulutukseen, lepoon, harrastuksiin ja yksityisyyteen?
- Vanhemmat tarvitsevat enemmän tietoa oikeuksistaan, varsinkin vastaanottokeskuksessa. Tietoa oikeudesta päiväkotiin, tukipetukseen, terveydenhoitoon, talvivaatteisiin, harrastuksiin. Isä
- Jos lapsi on vastaanottokeskuksessa vanhempien kanssa päivät pitkät niin miten perhe löytää aktiviteetteja? Vastanottokeskuksista puuttuu työntekijät, jotka tukisi perhettä arjessa. Sosiaalityöntekijä vastaanottokeskuksessa

2.2 Alaikäisinä yksin tulleet lapset

Ilman huoltajaa Suomeen alaikäisinä tulleet turvapaikanhakijat asuvat erityisissä alaikäisille tarkoitetuissa yksiköissä. Niissä työskentelee osaavia ammattilaisia ja tarjotaan nuorille sopivia palveluita. Jokaiselle alaikäiselle yksin tulleelle turvapaikanhakijalle määrätään edustaja. Edustaja toimii ikään kuin lapsen huoltajana ja huolehtii yleisesti lapsen edun toteutumisesta, mutta ei kuitenkaan asu lapsen kanssa. Edustajan tehtävästä maksetaan palkkio. Yhdellä edustajalla voi olla useita edustettavia, eikä edustettavien määrää ole rajattu. Suosituksena on, että edustajalla olisi kokemusta sosiaalialalta ja/tai maahanmuutta-

jien kanssa tehdystä työstä, mutta tämä ei ole vaatimus eikä aina toteudu.

Yksin tulleen alaikäisen tilanne on henkisesti erityisen raskasta. Elämää leimaa ikävä, kaipuu yksinäisyys sekä epävarmuus siitä, näkeekö lapsi enää koskaan perhettään ja muita rakkaita ihmisiä. Nämä asiat tekevät arjesta vaikeaa, joskus jopa sietämätöntä.

Yksintulleiden alaikäisten kanssa työskentelevien ammattilaisten olisikin tärkeä huomioida se, miten vaikeita asioita lapset ja nuoret joutuvat arjessaan käsittelemään. Vaikeudet näkyvät harrastuksissa, koulussa ja vielä

toisen asteen opinnoissakin. Monet nuorten ongelmat kuuluvat sosiaalityön ja jälkihuollon ammattilaisille ja edustajille, mutta myös esimerkiksi opettajien ja terveydenhuollon ammattilaisten on hyvä tiedostaa nuorten tilanne. Esimerkiksi havaituissa oppimisen tai keskittymisen haasteissa paras tuki voi olla jotain muuta kuin tukiopetusta, vaikkapa mielenterveyden tukipalveluita tai muuta

yhteisöllistä ja turvallisuuden tunnetta lisäävää toimintaa tai ryhmiä.

Kun alaikäisenä yksin tullut lapsi saa oleskeluluvan, on tärkeä varmistaa, että hän saa tukea mahdollisessa perheenyhdistämisen prosessissa (ks. 2.8 Perheenyhdistäminen).

REFLEKTIIVISIÄ KYSYMYKSIÄ TYÖN TUEKSI:

- Saako lapsi/nuori apua ristiriitaisten tunteidensa käsittelyyn?
- Onko lapsella/nuorella mahdollisuus saada asiantuntevaa apua esimerkiksi perheenyhdistämiseen tai muihin hänen asemaansa liittyviin kysymyksiin? Jos ei, onko lapsen/nuoren kanssa työskentelevillä ammattilaisilla mahdollisuus ohjata hänet avun piiriin?
- Lapsen kohtalo on paljon siitä kiinni miten osaavan edustajan hän saa, kuinka paljon tämä ymmärtää turvapaikkaprosessista ja kenet edustaja valitsee oikeusavustajaksi.

2.3 Paperittomat lapset

Paperittomalla lapsella ei ole oleskelulupaa tai oleskeluoikeutta Suomessa, ja käytännössä tämä johtaa monenlaisiin arjen haasteisiin. Paperittomuus tarkoittaa kodittomuutta tai parhaassa tapauksessa asumista vastaanottokeskuksessa tai ahtaasti sukulaisten ja ystävien nurkissa. Se tarkoittaa köyhyyttä, sillä vanhemmilla ei ole oikeutta työntekoon. Se voi tarkoittaa vaikeuksia saada koulupaikka, terveydenhuoltoa tai lääkärin määräämiä lääkkeitä. Se voi tarkoittaa piileskelyä, jos vanhemmat pelkäävät perheen palautusta kotimaahan. Tämä väistämättä vaikuttaa myös lapsen oikeuksien toteutumiseen, koulunkäyntiin, terveyteen ja turvallisuuteen.

Haastateltujen asiantuntijoiden mukaan paperittoman lapsen oikeudet toteutuvat yleisesti ottaen huonosti. Erityisiä haasteita aiheuttaa yhdenvertaisuus, sillä paperittoman lapsen oikeuksista ei ole säädetty valtakunnallisella tasolla, vaan eri kunnat ovat tehneet erilaisia ratkaisuja paperittomien

Lapset kysyvät joka päivä milloin pääsevät päiväkotiin ja kouluun. Kun vanhin tyttö pääsi kouluun, hän oppi heikosti koska häntä ei oltu valmisteltu kouluun.

Isä

asioiden järjestämiseksi. Käytännössä tämä kaikki tarkoittaa, että lasten yhdenvertaisuus ei Suomessa toteudu.

Ilman oleskelulupaa olevilla ihmisillä on usein paljon paineita ja pelkoa tilanteestaan: epävarmuutta oleskeluluvan saamisesta, asumisen ja ruoan järjestämisestä sekä myös mahdollisesta palautuksesta lähtömaahan.

Vanhemmilla voi olla huonoja kokemuksia viranomaisten kanssa asioimisesta, joka taas saattaa estää avun pyytämisen. Vanhempien huoli tarttuu helposti lapsiin, ja lapset saattavat joutua huolehtimaan ja hoitamaan aikuisten asioita, mikä heijastuu lapsen arkeen ja jaksamiseen.

On tärkeää suunnitella paperittoman perheen ja lapsen kanssa tehtävän työn tavoitteet

Paperittomalla perheellä ei ole normaalia päivärytmiä niin kauan kuin he ovat yhteiskunnan ulkopuolella. Ei harrastuksia, ei nukkumaanmenoajoja.

Järjestöyöntekijä

yhdessä perheen kanssa sellaisiksi, etteivät ne kuormita ennestään vaikeaa tilannetta. Sujuva verkostoyhteistyö, jossa kaikilla siihen osallistuvilla on yhteinen ymmärrys tilanteesta ja jossa vastualueet on jaettu, palvelee haavoittuvassa asemassa olevaa lasta parhaiten. Lasten ja nuorten tulee saada oikeaa ja oikea-aikaista tietoa tilanteestaan ja vastauksia vaikeisiin kysymyksiin ikätasoisesti.

REFLEKTIIVISIÄ KYSYMYKSIÄ TYÖN TUEKSI:

- Mitä tukitoimia on mahdollista saada?
- Mikä auttaa lasta jaksamaan haastavassa tilanteessa?
- Minkälaiset arjen rutiinit on mahdollista rakentaa?
- Onko vanhempien lisäksi muita aikuisia, joille hän voi kertoa mieltä painavista asioista?
- Minkälainen tukiverkosto olisi lapselle mieluinen ja turvallinen?
- Onko lapsi tietoinen, keneltä tai mistä hän voi kysyä ja saada tietoa oikeuksistaan ja tilanteestaan?
- Onko lapsella mahdollisuus itse olla yhteydessä tukiverkostoonsa?

2.4 Varhaiskasvatus ja koulu

Kaikilla lapsilla, myös turvapaikanhakijoilla ja paperittomilla, on oikeus saada opetusta ja osallistua peruskouluun ja toisen asteen opintoihin. Subjektiviivista oikeutta varhaiskasvatukseen turvapaikanhakijoilla ja paperittomilla ei kuitenkaan ole, koska heillä ei ole Suomessa kotikuntaa. Turvapaikanhakijalapsilla voi olla oikeus varhaiskasvatukseen, esimerkiksi jos vanhemmat ovat töissä tai koulussa tai jos lapsella on erityistarpeita tai hän on lastensuojelun asiakas.

Kriisimaista saapuvien oppilaiden määrä on kasvanut Suomessa voimakkaasti ja valmistavan opetuksen tarve on lisääntynyt. Siksi myös opettajien ja varhaiskasvatuksen ammattilaisten ymmärrystä pakolaistaustaisten lasten erityistarpeista on tarpeen lisätä. Haastatellut asiantuntijat nostivat esille, ettei pakolaisuudesta tai pakolaistaustaisten lasten erityistarpeista usein uskalleta puhua. Esimerkiksi opetussuunnitelma ei sisällä huomioita

Opettaja sanoo, että pyytäkää anteeksi. Siihen loppuu keskustelu, vaikka siitä pitäisi alkaa keskustelu miksi joku kiusaa.

Tyttö 17

lasten pakolaistaustaan liittyen. Tällä on myös konkreettisia seurauksia: kun asiasta vaietaan, on hankalaa perustella lasten tarvitsemia lisäresursseja.

Kieli kehittyi nopeasti kun pääsin suomalaisten kouluun. Valmistavalla puhuttiin vain samasta maasta tulleiden kanssa.

Tyttö 18

Monesti lapsen kanssa toimivat ammattilaiset haluavat lasta suojellakseen ohittaa lapsen pakolaistaustan tai paperittomuuden. He eivät ehkä halua kuormittaa lasta tai haluavat lapsen edun nimissä keskittyä muihin kuin traumaattisiin asioihin lapsen elämässä. Tarkoitus on hyvä, mutta lapselle on tärkeä antaa mahdollisuus olla oma kokonainen itsensä, taustoineen päivineen. Ammattilaisen onkin hyvä miettiä, miten tehdään tilaa lapselle kertoa tilanteestaan itselleen sopivilla tavoilla ja sopivissa määrin. Vaikka lasten traumatausta voi aiheuttaa epävarmuutta sekä muissa lapsissa että heitä kohtaavissa ammattilaisissa, kriiseistä, sodasta tai pakolaisuudesta puhumista ei tarvitse vältellä. Tärkeää on, ettei vaikeiden aiheiden henkilökohtaisia ulottuvuuksia kaiveta erikseen esille, vaan annetaan lasten ja nuorten päättää itse, haluavatko he puhua kokemastaan ja miten paljon he siitä kertovat.

Maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaiset lapset kertovat kohtaavansa kiusaamista koulussa ja muuallakin. Yleisesti he kokevat, että kiusaamista ja erityisesti rasismia ei ymmärretä eikä siihen puututa riittävästi. Työpajoissa niin pakolaistaustaiset lapset kuin vanhemmatkin

Kumpikin lapsista on ainoa musta luokalla. Osaavatko opettajat tunnistaa rasismia ja puuttuvatko siihen? Kun tyttö tulee koulusta ja itkee, en tiedä mistä on kyse. Jos vanhemmille ei ilmoiteta kiusaamisesta niin vanhemmat eivät pysty käsittelemään asiaa lapsen kanssa.

Isä

kuvasivat paenneensa sotaa ja väkivaltaa, mutta joutuvansa Suomessa elämään toisenlaisessa, jopa yhtä traumatisoivassa pelossa. Tämä alleviivaa sitä, miten merkittävä turvalli-

suuden tunnetta horjuttava asia kiusaaminen ja rasismi ovat.

Koulunkäynti on vaikeaa myös vanhempien näkökulmasta. Heidän on vaikea tukea lapsiaan koulupolulla, sillä suomalainen koulujärjestelmä ja sen vaatimukset ovat vieraita. Koulujen tarjoama tuki vanhemmille ontuu kaikkien ryhmien kuulemisen perusteella, ja tämä heijastuu lapsiin. Samalla nimenomaan koulussa ja varhaiskasvatuksessa työskentelevät aikuiset näkevät lasta paljon ja säännöllisesti. Siksi heidän huomionsa lapsen voinnista, sen muutoksista ja ongelmista ovat äärimmäisen tärkeitä. Opettajat, varhaiskasvatuksen ammattilaiset ja muut kouluissa työskentelevät aikuiset eivät kuitenkaan saa erityistä koulusta maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten kohtaamiseen.

REFLEKTIIVISIÄ KYSYMYKSIÄ TYÖN TUEKSI:

- Miten lapsen ympäristö tukee hänen koulutyötään? Onko hänen mahdollista tehdä läksyjä rauhassa? Onko hänellä käytössään tarvittavat työvälineet?
- Ovatko vanhemmat tietoisia lapsen koulunkäynnistä ja sen sujumisesta? Saako lapsi tarpeeksi palautetta? Voisiko koulu avata vanhemmille kodin ja koulun yhteistyön tavoitteita ja käytäntöjä Suomessa?
- Onko lapsi integroitunut luokkaan ja sen sosiaalisiin suhteisiin? Onko hänellä kavereita? Pääseekö hän mukaan toimintaan ja leikkeihin?
- Kiusataanko lasta? Saako lapsi riittävästi aikuisen tukea ongelmatilanteiden selvittelyyn?
- Onko lapsella oppimisvaikeuksia? Lapsen pienetkin vaikeudet kannattaa tutkia matalalla kynnyksellä, eikä olettaa niitä esimerkiksi kielimuurista johtuviksi.
- Toteutuvatko erityisesti lapsen oikeus oppimiseen, koulutukseen, lepoon, harrastuksiin ja yksityisyyteen?
- Onhan lapsella koulussa tai varhaiskasvatuksessa selkeät ja turvalliset rutiinit? Pohdi (ehkä yhdessä lapsen kanssa), miten rutiineja on mahdollista luoda esimerkiksi vastaanotokeskuksen tai muun yhteismajoituksen oloissa.
- Muista ennakoida muutoksia sanallisesti – traumataustaiset lapset voivat reagoida yllättäviin muutoksiin yllättävillä tavoilla.
- Ota huomioon, joutuuko lapsi huolehtimaan vanhempiensa voinnista ja selviämisestä koulupäivän aikana. Myös tämä voi vaikeuttaa koulunkäyntiä.

2.5 Vanhempien tukeminen

Vanhempien tukeminen on olennaista niin lapsen oikeuksien toteutumisen kuin perheiden yleisen hyvinvoinnin edistämiseksi. Suomalaisen yhteiskunnan tapa kasvattaa ja pitää huolta lapsista voi erota suuresti siitä, mihin vanhemmat ovat tottuneet. Kotimaassa lapsista ovat saattaneet huolehtia vanhempien lisäksi esimerkiksi isovanhemmat, tädit ja sedät, mutta Suomessa kasvatus jää paljolti vanhempien vastuulle.

Vanhemmat oppivat monesti kielen ja yhteiskunnan tavat lapsiaan hitaammin. Ilman kielitaitoa on vaikeaa saada oikeaa tietoa suomalaisesta yhteiskunnasta ja sen käytännöistä, puhua opettajien kanssa tai lukea koulusta tulleita viestejä. Erityisesti viranomaisviestintä on tunnetusti vaikeaselkoista jopa suomea äidinkielenään puhuvalle, vaikka sitä on yritetty viime vuosina selkeyttää. Kielen nopeammin oppineet lapset voivat muun tuen puuttuessa päätyä perheen tulkeiksi vaikeissakin tilanteissa.

Kävin kerran vanhempainillassa koulussa ja kaksi kertaa päiväkodissa. En ymmärtänyt paljoa, koska suomen kieleni ei ole niin hyvää. Päiväkodissa oli tulkki, mutta en siltikään ymmärtänyt mitä minun pitäisi tehdä, että lapsen asioissa edistyttäisiin.

Äiti

Kuinka vanhemmat voisivat väsymyksen keskellä nähdä lapsen erityisaseman? Vuosia kestäneiden prosessien jälkeen tarvitaan moniammatillista tukea perheelle.

Sosiaalityöntekijä

Kun kielitaito ei riitä, vanhemmat joutuvat turvautumaan niin yhteiskunnan osalta kuin kasvatuksessakin vertaistietoon, sosiaaliseen mediaan tai omankielisiin sivustoihin, joilla voi liikkua myös paljon huhupuheita ja väärää tietoa. Luottamus yhteiskuntaan voi ylipäättään olla ohutta. Tämä johtaa siihen, että ongelmia piilotellaan viranomaisilta avun pyytämisen sijaan.

Maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisille perheille suunnattua tukea suunniteltaessa on tärkeää räätälöidä toimenpiteet huolellisesti, sillä näin vanhempien on helpompi hyväksyä toimenpiteet ja sitoutua niihin. Tämä puolestaan edellyttää vanhempia tukevien ammattilaisten nykyistä parempaa kouluttamista nimenomaan pakolaisuuteen ja esimerkiksi lisääntyvään paperittomuuteen liittyen. Kulttuuriseen räätälöintiin tulisi sisältyä myös kielellisten tarpeiden arviointia sekä kulttuuristen tapojen ja perinteiden tunnistamista.

Niin kuullut asiantuntijat kuin vanhemmatkin korostivat, miten tärkeää on jakaa ja vastaanottaa olennaista ja käytännöllistä tietoa uuden

Viranomaisten on selko-suomeistettava päätöksiä ja sitä miten puhutaan tai kirjoitetaan.

Järjestöyöntekijä

kotimaan sosiaali- ja hyvinvointijärjestelmästä, lainsäädännöstä ja politiikasta. Sitä tarvitaan, jotta vanhemmat voisivat ymmärtää viranomaisten ja instituutioiden toimintaa, ja luottamus niihin voisi syntyä. Hyviä kokemuksia on esimerkiksi monikielisistä ja -kulttuurisista ohjaajista, joiden pääasiallinen tehtävä on auttaa ja tukea kodin ja koulun välisessä yhteistyössä, harrastusten löytämisessä ja kotoutumisessa sekä kuunnella vanhempien huolia ja murheita. Vanhemmille suunnatun tuen onkin otettava huomioon myös vanhempien motiivit ja tarpeet, ja työlle on annettava riittävästi aikaa ja resursseja. Vanhempien tukemiseen on hyvä sisällyttää tietoa sekä lapsen oikeuksista että vanhemmuuteen liittyvistä velvollisuuksista.

Jos perheessä epäillä joutain vakavampaa niin teemme lastensuojeluilmoituksen ja kerromme vanhemmille, ettei tarvitse pelätä. Nyt tarvitsette tietoa ja tukea vanhemmuuteen.

Kaupungin sosiaalityöntekijä

REFLEKTIIVISIÄ KYSYMYKSIÄ TYÖN TUEKSI:

- Huolehtiiko kukaan vanhemman jaksamisesta nimenomaan vanhemman roolissa?
- Saako vanhempi tiedollista – ja tarvittaessa omakielistä – tukea siihen, mitä häneltä koulussa ja varhaiskasvatuksen piirissä odotetaan?
- Onko hänet kutsuttu mukaan vanhempien yhteisöön varhaiskasvatuksessa tai koulussa? Voisiko ammattilainen fasilitoida tätä?

2.6 (Kunnia)väkivalta

Isä päättää tosi monista asioista ja minä joudun taipumaan. Sellaisia asioita, joissa on kyse perheen maineesta. Eli minun pukeutumiseni, käyttäytymiseni ja vähän ehkä kaverinikin.

Tyttö 14

Suomeen muuttaneita lapsia uhkaavat samat väkivallan muodot kuin valtaväestönkin lapsia, mutta sen lisäksi he voivat kohdata myös tiettyjä kulttuurisemman väkivallan muotoja kuten kunniaväkivaltaa. On kuitenkin tärkeää ymmärtää, että kaikki tietyistä kulttuureista tuleviin lapsiin kohdistuva väkivalta ei ole kunniaväkivaltaa, vaan kunnia on vain yksi mahdollinen motiivi väkivallalle.

Kunniaväkivalta liittyy yleensä perheen tai yhteisön arvoihin ja niiden ylläpitoon, eli siihen, että lapsi uhmaa näitä arvoja esimerkiksi pukeutumisellaan, käytöksellään, seurallaan tai muilla valinnoillaan. Perhe pelkää lapsen toiminnan myötä koko perheen menettävän kunniansa yhteisön silmissä. Kunniaväkivaltaa onkin syytä epäillä esimerkiksi silloin, kun siihen tavalla tai toisella osallistuvat useat perheenjäsenet, esimerkiksi vanhemmat, sisarukset ja sedät tai ädit.

Kunniaväkivallan muodot ovat kirjavia. Yhtäältä kunniaväkivalta voi olla verrattain hienovarais- ta, esimerkiksi pukeutumisen rajoittamista,

ystävyyssuhteiden ja puhelimen käytön valvomista tai liikkumisen rajoittamista. Sisarukset voidaan pakottaa valvomaan toisiaan tai he voivat itse omaksua tällaisen roolin. Toisaalta kunniaväkivalta voi olla rajua puuttumista lapsen elämään ja oikeuksiin. Lasta voidaan esimerkiksi pahoinpidellä, pakottaa avioliittoon tai häntä voidaan uhata lähettämällä takaisin kotimaahan tai jopa toteuttaa tämä uhkaus. Myös tyttöjen silpominen eli ympärileikkaus (FGM, female genital mutilation) on kunniaväkivaltaa. Muodosta riippumatta kyse on väkivallasta, joka rikkoo lapsen oikeuksia.

Haastateltujen asiantuntijoiden mukaan väkivallan ja kunniaväkivallan huomaaminen ja tunnistaminen on ongelmallista. Monesti lapsen elämässä olevat aikuiset eivät osaa tai uskalla ottaa epäilyksiään puheeksi, jolloin väkivalta jää piiloon, eikä lapsi saa apua. Asiantuntijat toivovatkin, että nuorilta kysyttäisiin perheen asioista ja väkivallan kokemuksista. Jos väkivaltaa ilmenee, on tärkeä tehdä selkeä suunnitelma siitä, miten väkivaltaan puututaan niin, että lapsi tai hänen sisaruksensa eivät joudu vaaraan.

REFLEKTIIVISTÄ TAUSTOITUSTA TYÖN TUEKSI:

Lapsi saattaa yrittää ensin vihjailla huolistaan sen sijaan, että puhuisi väkivallan uhasta tai teoista suoraan. Tämä voi johtua siitä, että lasta on ehkä kielletty puhumasta väkivaltaan liittyvistä asioista. Monimutkaisten tilanteiden selvittäminen vaatii paljon aikaa, luottamuksellista

suhdetta lapseen ja mahdollisuutta rauhalliselle keskustelulle. Tilanteessa, jossa on väkivallan tai kunniaväkivallan epäilyä tai uhkaa, kannattaa konsultoida matalalla kynnyksellä esimerkiksi kunniaväkivaltaan erikoistuneita viranomaisia ja asiantuntija-järjestöjä.

2.7 Turvapaikkakäsittely

Turvapaikkakäsittelyssä Maahanmuuttovirasto arvioi hakijaan kohdistunutta vainon uhkaa tämän kotimaassa. Hakijana voi olla yksilö tai perhe, ja myös päätös voidaan tehdä yksilölle tai perheelle. Perheen kanssa tulleille lapsille tehdään yleensä päätös yhdessä yhden tai useamman vanhemman kanssa. Turvapaikkapäätös perustuu Maahanmuuttoviraston turvapaikkapuhuttelussa saamiin tietoihin. Puhuttelu on haastattelu, jossa hakija kertoo yleensä tulkin välityksellä, miksi hän hakee turvapaikkaa sekä vastaa Maahanmuuttoviraston puhuttelijan esittämiin kysymyksiin. Maahanmuuttovirasto kuulee myös perheen kanssa hakevia vähintään 11-vuotiaita lapsia ja myös 4-10-vuotiaita lapsia, jos katsoo sen tarpeelliseksi.

Puhuttelussa lapsi saa kertoa peloistaan ja huolistaan, häneen mahdollisesti kohdistuneista oikeudenloukkauksista ja yleisesti elämästään. Perheen kanssa hakevalla lapsella on myös oikeus kieltäytyä kuulemisesta tai keskeyttää jo aloitettu puhuttelu. Perheen kanssa hakevan lapsen turvapaikkapuhutteluun saa osallistua huoltaja ja alaikäisenä yksin tulleen lapsen puhutteluun edustaja.

Lapsen on voitava kokea olonsa turvalliseksi myös puhuttelussa. Siksi on tärkeää, että hänelle kerrotaan etukäteen, mitä puhuttelussa tapahtuu ja miksi se järjestetään.

Turvapaikkapuhuttelut keskittyvät usein vanhempiin liittyviin asioihin, eikä perheiltä välttämättä erikseen kysytä lapsiin mahdollisesti liittyvistä uhkista kuten tyttöjen ympärileikkauksesta, pakkoavioliitosta tai muusta kunniaväkivallasta. Monesti vanhemmat eivät osaa tuoda näitä itsenäisesti esille, koska he eivät tiedä, että ne voivat olla turvapaikka-

Isä pyydettiin puhutteluhuoneesta pois ja jäin yksin kahden miehen kanssa. Olisin toivonut, että huoneessa olisi ollut naisia.

Tyttö 16

päätöksenteon kannalta oleellisia. Heitä myös saattaa pelottaa tuoda näitä asioita esille, koska niihin liittyy paljon tuskaa, pelkoa ja häpeää. Tällöin nimenomaan lapsiin kohdistuvat uhat saattavat helposti jäädä turvapaikka-asiassa käsittelemättä.

REFLEKTIIVISTÄ TAUSTOITUSTA TYÖN TUEKSI:

Lapset ja nuoret tarvitsevat aikuisten lailla tietoa turvapaikkakäsittelystä. Vanhemmille olisi hyvä antaa tietoa myös lapsiin mahdollisesti kohdistuvien uhkien tärkeydestä turvapaikkakäsittelyn kannalta. Turvapaikkapuhuttelu voi olla jännittävä tilanne ja lapsella tulee olla mahdollisuus kysyä puhuttelun kulusta. Lapsi tarvitsee yleensä myös turvalliseksi kokemansa henkilön

avustamaan häntä puhutteluun. Tietoa puhuttelusta ja käsittelystä tulee saada niin ennen puhuttelua, sen aikana kuin sen jälkeenkin, ja tietoa pitää antaa ikätaisoisesti. Monet lapset jäävät miettimään vielä pitkään puhuttelun jälkeen asioita, joten lapsella tulisi olla vielä puhuttelun jälkeenkin mahdollisuus pohtia niitä turvallisten aikuisten ja ammattilaisten kanssa.

2.8 Perheenyhdistäminen

Kun ihminen saa oleskeluluvan, hänelle voi syntyä oikeus tuoda perheensä Suomeen. Suomen perhekäsitys on kapea: lain mukaan EU:n ulkopuolelta tulevan ihmisen perheenjäseniä ovat puoliso, b. Monissa muissa yhteiskunnissa perhekäsitys on laajempi, ja suomalaisen perhekäsityksen kapeus voikin tulla yllätyksenä ja aiheuttaa hämmennystä ja ahdistusta oleskeluluvan saaneille. Huolta voi aiheuttaa esimerkiksi se, että juuri täysi-ikäistyneen nuoren vanhempia tai vastaavasti alaikäisen lapsen täysi-ikäisiä sisarusia ei lain mukaan katsota hänen perheenjäsenikseen. Joskus perheenyhdistäminen voi onnistua näissäkkin tapauksissa, mutta se vaatii painavia erikoisolosuhteita.

Kun sain turvapaikan alaikäisenä niin kukaan ei selittänyt, että voisin saada perheeni tänne. Kun sain kuulla asiasta, sisarukset olivat jo täysi-ikäisiä eivätkä isä ja äiti halunneet jättää heitä kotimaahan.

Tyttö 21

Perheenyhdistäminen on erityisen merkittävä kysymys alaikäisinä Suomeen yksin tulleiden lasten kohdalla. Se voi kuitenkin koskettaa myös perheen kanssa tulleita lapsia, mikäli koko perhe ei ole tullut Suomeen yhdessä.

Useimmissa tapauksissa perheenyhdistämistä koskee toimeentuloedellytys. Se tarkoittaa,

että Suomessa olevalla perheenjäsenellä eli perheenyhdistäjällä on oltava riittävät tulot, jotta hän voi elättää perheensä Suomessa. Riittävää toimeentuloa ei vaadita pakolaiselta, jos kyseessä on ennen Suomeen tuloa muodostettu perhe ja perheenyhdistäminen käynnistetään kolmen kuukauden kuluessa siitä, kun pakolaisasema on saatu tiedoksi. Näissä tapauksissa onkin ensiarvoisen tärkeää käynnistää perheenyhdistäminen kolmen kuukauden määräajan puitteissa. Jos lapsi on saanut oleskeluluvan toissijaisen suojelun perusteella tai yksilöllisestä inhimillisestä syystä, toimeentuloedellytys koskee myös häntä ja hänen perhettään. Toimeentuloedellytyksestä on mahdollista poiketa, mutta vain jos siihen on painavat syyt. Vaikka toimeentuloedellytystä ei olisi, perheenyhdistämisen kustannukset ovat silti hyvin korkeat: perheen on maksettava useita satoja euroja jokaisen perheenjäsenen hakemuksesta, minkä päälle tulevat vielä matka- ja mahdolliset viisumikulut esimerkiksi Suomen lähetystöön.

Vastuuta perheenyhdistämisen käynnistämisestä ja siinä avustamisesta ei ole määrätty millekään tietylle taholle. Siksi käytännöt ovat kirjavia: joissain tapauksissa edustaja tai sosiaaliohjeantaja voi avustaa hakemuksen tekemisessä, toisinaan taas ei. Lapsi tai perhe ei välttämättä saa kolmen kuukauden määräajan puitteissa tietoa siitä, miten hakemus tehdään, tai että tällainen määräaika on edes olemassa.

Perheenyhdistäminen voi olla ajankohtainen myös Suomen kansalaiselle, jos toinen hänen

vanhemmistaan hakee oleskelulupaa saadakseen asua Suomessa. Toimeentuloedellytys ei koske Suomen kansalaista, mutta prosessissa voi olla muita haasteita esimerkiksi perhesiteen aitouden todistamiseen liittyen. Tällöin perheenyhdistämisen epäonnistuminen voi johtaa myös perheen hajoamiseen, sillä vanhempi, jolle ei ole myönnetty oleskelulupaa voidaan poistaa Suomesta. Päätökseen saattaa kuulua myös maahantulokielto, joka estää oleskelulupaa hakenutta vanhempaa palaa-masta perheensä luo tietyn ajan, esimerkiksi kahden vuoden, kuluessa.

Nämä perheenyhdistämisen haasteet aiheuttavat monenlaisia ongelmia lapsen voinnin, kasvun ja kehityksen osalta. Ikävä, yksinäisyys ja ahdistus vaivaavat erityisesti alaikäisenä

Eihän perheenyhdistämistä osaa tehdä kukaan lähtömaassa suomeksi tai englanniksi eikä perheenkokoaja itsekään. Hyvin usein auttaminen jää järjestöjen tehtäväksi.

Edustaja

yksin tulleita ja vaikuttavat esimerkiksi kykyyn oppia, kotoutua, solmia kaverisuhteita ja nauttia elämästä. Erityisesti alaikäisinä yksin tulleiden lasten osalta onkin tärkeää miettiä perheenyhdistämisen mahdollistamista ja antaa heidän surra taakse jääneitä perheitään.

REFLEKTIIVISIÄ KYSYMYKSIÄ TYÖN TUEKSI:

- Varmista, että lapsen mahdollisuus perheenyhdistämiseen on huolellisesti tutkittu. Tässä voivat auttaa edustaja, avustaja, sosiaalityöntekijä tai mahdollisesti järjestöjen asiantuntijat.
- Varmista, että lapsen edustaja, avustaja tai tukihenkilö kertoo hänelle ajantasaisesti perheenyhdistämisen etenemisestä.
- Jos osa lapsen perheenjäsenistä on kateissa, selvitä, auttaako kukaan lasta etsimään heitä. Kadonneita perheenjäseniä voi jäljittää esimerkiksi järjestöjen (mm. SPR) palvelujen kautta.
- Varmista, että lapsi saa riittävästi tukea ikävänsä käsittelyyn.
- Varmista, että lapsi saa riittävästi tukea erityisesti siinä tilanteessa, että yhteys perheeseen on menetetty tai perheenyhdistäminen ei yrityksistä huolimatta onnistu.

2.9 Lasten säilöönotto ja palautukset

En tiedä saanko jäädä mun omaan kotiin Suomeen. Haluan olla täällä, osaan olla vain Suomessa, olen suomalainen. Osaan parhaiten suomea.

Tyttö 8

Säilöönotto on lain mukaan turvaamistoimi, jonka tarkoitus on turvata ulkomaalaisen maastapoistaminen. Käytännössä säilöönottokeskukset ovat vankilanomaisia laitoksia, joissa ihmisiä pidetään lukkojen takana ja esimerkiksi ulkoilu tapahtuu määrättyinä aikoina aidatulla pihalla.

Säilöönottokeskuksia on Suomessa kaksi: yksi Helsingin Metsälässä ja toinen Joutsenossa. Ihmistä saa pitää säilössä enimmillään 6 tai 12 kuukautta. Jos oleskelulupaa ei myönnetä, voi myös lasta odottaa säilöönotto ja maastapoistaminen. Tämä koskee yhtä lailla perheensä kanssa saapuneita lapsia kuin 15 vuotta täyttäneitä yksin tulleita alaikäisiä. Alle 15-vuotiasta yksin tullutta lasta ei saa ottaa säilöön. Perheen kanssa saapunutta lasta voidaan pitää säilössä sama aika kuin hänen

huoltajaansakin eli enimmillään 6 tai 12 kuukautta, yksin tullutta alaikäistä taas enintään kolme tai kuusi vuorokautta. Lapsia on myös erotettu vanhemmistaan säilöönoton yhteydessä. Käytännössä tämä tarkoittaa, että vaikka lasta itseään ei ole otettu säilöön, säilöön on otettu toinen hänen vanhemmistaan perheen maastapoistamisen varmistamiseksi.

Yksin alaikäisenä tullutta lasta ei saa palauttaa, ellei voida varmistua siitä, että lapsi saa palautuksen jälkeen perheensä tai muun sopivan tahon huolenpitoa. Perheen kanssa tulleiden lasten käännättäminen sen sijaan ei ole epätavallista. Lapsi voidaan käännättää joko kotimaahan tai Dublin-sopimuksen mukaisesti toiseen Euroopan maahan, jolle vastuun perheen turvapaikka-asiasta katsotaan kuuluvan.

REFLEKTIIVISTÄ TAUSTOITUSTA TYÖN TUEKSI:

Lapselle huoli palautuksesta maahan, jossa hän kokee turvallisuutensa olevan uhattu, on äärimmäisen pelottava ja kuormittava. Näissä tilanteissa myös perheen aikuiset elävät pelossa ja epävarmuudessa, ja lasten kuunteleminen ja rauhoittaminen saattaa jäädä vähemmälle huomiolle. Tilanteessa, jossa viranomaiset ovat antaneet tiedoksi päätöksen maastapoistamisesta, kannattaa olla yhteydessä perheen asiaa hoitaneeseen juristiin, pakolaisoikeuteen erikoistuneeseen

lakitoimistoon ja/tai järjestöön. Varsinkin epäselvissä tilanteissa kannattaa varmistaa asiantuntijoilta, onko asiassa toimittu oikein, ja voiko tilanteeseen puuttua, esimerkiksi tarvittaessa hakemalla palautukselle täytäntöönpanokieltoa oikeudesta. Sen lisäksi, että aikuisille selvitetään mahdollisen kielteisen päätöksen syyt ja sen seuraukset, tulisi myös lapsille selvittää ikätasoisesti, mistä on kyse ja mitä seuraavaksi tapahtuu. Lapsella on oikeus kysyä ja saada tietoa tilanteestaan.

Lisälukemisto

Tämä osuus tarjoaa lisätietoa oheismateriaalin käytännön toteutuksesta, siihen liittyneistä kuulemisista ja taustalla vaikuttavista aiemmista tutkimuksista ja selvityksistä.

TYÖN TOTEUTUS JA KUULEMISET

Oheismateriaalin havainnot ja teemat perustuvat maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten, heidän vanhempiensa ja heidän kanssaan työskentelevien asiantuntijoiden kanssa järjestettyihin työpajoihin ja haastatteluihin. Selvitystä varten kuultiin yhteensä 21 asiantuntijaa joko puhelinhaastatteluun tai kirjallisesti. Asiantuntijoina kuultiin kuntien maahanmuuttotyössä eri tahoilla toimivia työntekijöitä (5), vastaanottokeskusten työntekijöitä (2) sekä erilaisia lasten, vanhempien sekä pakolaisten ja muiden maahan muuttaneiden kanssa toimivien järjestöjen asiantuntijoita (11). Mukana oli sekä pieniä ja paikallisia että suuria ja valtakunnallisesti toimivia järjestöjä. Lisäksi haastateltiin yhtä aiheen parissa työskentelevää erikoistutkijaa, yhtä monikielisen koulun erityisopettajaa, yhtä tulkkia, yhtä alaikäisenä yksintulleiden turvapaikanhakijoiden edustajaa ja yhtä alaikäisenä yksintulleiden turvapaikanhakijoiden kummiperheen äitiä.

Asiantuntijoiden kanssa tehdyt haastattelut kestivät noin 20 minuutista 90 minuuttiin, ja niistä kirjoitettiin muistiinpanot haastattelun aikana. Haastattelut olivat vapaamuotoisia ja niissä selvitettiin asiantuntijoiden näkemyksiä maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten sekä paperittomien lasten oikeuksien toteutumisesta Suomessa, niihin liittyviä ongelmia ja kehityskohteita sekä jo olemassa olevia hyviä käytänteitä ja esimerkkejä. Kysytyt kysymykset olivat: 1. Miten maahanmuuttaja- ja

turvapaikanhakijalasten ja/tai paperittomien lasten oikeudet toteutuvat Suomessa? 2. Mitä erityisiä huolia tai kehitettävää näet liittyen ko. lasten tilanteeseen? 3. Onko jo olemassa jotain hyviä käytäntöjä/materiaaleja heidän kanssaan toimimiseen? Kysymyksiä tarkennettiin liittyen juuri kyseisen asiantuntijan erityisosaamisalaan. Haastatellut saivat halutessaan tutustua kysymyksiin etukäteen.

Selvitystä varten kuultiin kymmeniä lapsia. Heistä 11 osallistui työpajoihin ja seitsemää haastateltiin erikseen. Lisäksi Turvapaikanhakijoiden tuki ry:n kanssa asioineilta lapsiperheiltä kysyttiin heidän suostumuksellaan samoja kysymyksiä tapaamisten ja asioiden hoitamisen yhteydessä. Myös näiden lasten näkemykset on koottu mukaan aineistoon. Lasten ikä vaihteli 7 ja 18 ikävuoden välillä. Lisäksi kuultiin yhtä nuorta aikuista, joka kertoi teini-ikänsä kokemuksistaan alaikäisenä yksin tullessaan turvapaikanhakijana Suomessa. Lapset olivat alkujaan kotoisin Afganistanista, Etiopiasta, Ghanasta, Irakista, Jemenistä, Kongon demokraattisesta tasavallasta, Marokosta, Palestiinasta, Somaliasta, Sudanista, Syyriasta, Tšetšeniasta ja Vietnamista. Suurinta osaa kuultiin suomeksi, jota he puhuvat sujuvasti, mutta kahden haastattelussa käytettiin tulkkia. Lapset olivat tulleet Suomeen joko perheensä kanssa turvapaikanhakijoina tai perheenyhdistämisen kautta lukuun ottamatta yksin alaikäisenä tullutta nuorta aikuista. Kuultujen lasten nykyiset tilanteet vaihtelivat: jotkut olivat edelleen turvapaikkaprosessissa,

joillakin oli Suomessa turvapaikka, muu oleskelulupa tai Suomen kansalaisuus, ja jotkut elivät Suomessa paperittomina eli ilman oleskelulupaa- tai oikeutta.

Selvitystä varten kuultiin noin 20 vanhempaa. Vanhemmille järjestettyihin työpajoihin osallistui yhdeksän vanhempaa ja yksilöhaastatteluja tehtiin neljä. Lisäksi vanhempien käsityksiä koottiin heidän suostumuksellaan järjestön perustyön puitteissa. Työpajoihin ja yksilöhaastatteluihin osallistuneista vanhemmista kuusi oli isiä ja seitsemän äitejä. Heidän lastensa lukumäärä vaihteli yhdestä viiteen, ja lapset olivat eri ikäisiä pikkulapsista teineihin. Monilla vanhemmista oli puoliso, mutta mukana oli myös yksinhuoltajia. Vanhemmat saivat kertoa näkemyksistään omalla kielellään, sillä yhtä haastattelua lukuun ottamatta sekä työpajoissa että haastatteluissa oli läsnä tulkki. Vanhemmat olivat kotoisin samoista maista kuin lapsetkin sekä lisäksi Iranista, Kamerunista ja Ruandasta. Kaiken kaikkiaan osallistujat edustivat 16 kansallisuutta. Osa vanhemmista oli tullut Suomeen turvapaikkakäsittelyn tai kiintiöpakolaisjärjestelmän ja osa perheenyhdistämisen kautta. Yksi oli hakeutunut Suomeen opiskelemaan, mutta päätenyt turvapaikkamenettelyyn. Osa oli edelleen turvapaikkaprosessissa, osa saanut Suomesta pakolaisstatuksen, muun oleskeluluvan tai kansalaisuuden, ja osa oli Suomessa paperittomina.

Työpajoissa keskusteltiin lapsen oikeuksista oheismateriaalin avulla, jossa tärkeimmät oikeudet oli selitetty selkosuomella ja kuvin. Oheismateriaalissa esiin nostetut oikeudet olivat lapsen oikeus elää ja kasvaa omaan tahtiin, huolenpitoon ja hoitoon, elää turvassa, sanoa mielipiteensä ja vaikuttaa, tietää ja saada tietoa, oppimiseen ja koulunkäyntiin sekä leikkiin, vapaa-aikaan ja lepoon (Lapsiasiavaltuutettu päiväämätön). Sekä lapsilta että vanhemmilta kysyttiin aluksi, tietävätkö he, mitä ovat lapsen oikeudet, kuka päättää lapsille merkittävistä asioista ja miksi, sekä mistä asioista lapsi saa itse päättää. Lapsilta kysyttiin lisäksi, otetaanko heidän mielipiteensä riittävästi huomioon, huomioidaanko heidän oikeutensa riittävästi ja miten heitä kohdellaan

kotona, koulussa, harrastuksissa ja julkisissa yhteyksissä. Vanhemmilta kysyttiin lisäksi, tuntevatko he heihin kohdistuvat velvollisuudet esimerkiksi koulussa ja terveydenhuollossa ja onko heillä riittävästi tietoa lapsen asioista.

Yleisesti maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisten lasten kanssa tehtävä selvitystyö ja tutkimus vaativat kanssaelämistä, luottamuksen rakentamista ja yhteistä ymmärrystä (Kuusisto-Arponen 2016a).

Myös tässä hankkeessa pyrittiin toimimaan pakolaistutkimuksessa ja haavoittuvien ryhmien kanssa tehtävän tutkimuksen eettisten periaatteiden mukaan. Niin lasten kuin vanhempienkin kuulemiseen varattiin riittävästi aikaa ja osallistujia valmisteltiin osallistumiseen omakielisesti. Hankkeen tarkoitus ja työtavat käytiin huolellisesti läpi ennen työskentelyn aloittamista. Myös muun työn ohessa kuulluille kerrottiin hankkeesta ja pyydettiin suostumus ennen kysymysten kysymistä ja keskustelun aloittamista. Työpajoissa oli läsnä kaksi haastattelijaa, jotka kysymysten ja keskustelun fasilitoinnin lisäksi havainnoivat parhaansa mukaan osallistujien vointia ja tunteita. Lisäkysymyksiä kysyttäessä pyrittiin myötätuntoiseen puhetapaan, ja aiheen käsittely lopetettiin, jos se näytti aiheuttavan levottomuutta tai liiallisia negatiivisia tunteita. Aikaa annettiin myös sellaisten kokemusten purkamiseen, jotka eivät suoraan liittyneet selvitettyihin kysymyksiin, mutta olivat osallistujille tärkeitä.

KOOSTE AIEMMIN TEHDYSTÄ TUTKIMUKSESTA

Maahanmuuttaja- ja pakolaistaustaisista lapsista on julkaistu jonkin verran tutkimusta ja selvityksiä, joita on käytetty tämän oheismateriaalin taustana ja joita käydään tässä osiossa läpi. Aiemmat tutkimukset ja selvitykset ovat keskittyneet esimerkiksi koulutukseen, terveyspalveluihin, ulkomaalaistaustaisiin tai ala-ikäisiin yksintulleisiin lapsiin sekä lakiin ja oleskelulupaprosesseihin.

Koulutusta on selvitetty Guillaimen (2015) pro gradu -työssä sekä laajassa Pohjoismaisessa

Coming of Age in Exile (Cage) -tutkimuksessa (2020). Guillaume (2015) tarkasteli, vaikuttavatko sotatraumat ja muut merkittävät stressitekijät pakolaislapsen koulusuoriutumiseen. Työn mukaan traumaattisilla elämäkokemuksilla on kielteinen vaikutus lapsen koulusuoriutumiseen mutta ei arvosanoihin. Vanhemman tai opettajan suhtautumisella lapsen koulunkäyntiin ei ollut merkittävää vaikutusta, vaan sen sijaan merkittävää oli lapsen oppijämikäsitely. Cage-tutkimuksen (2020) mukaan Pohjoismaihin myöhäisessä kouluiässä muutaneet pakolaisnuoret suorittavat enemmän tutkintoja Ruotsissa kuin Suomessa. Yleisesti ottaen myöhäisessä kouluiässä saapuneet pakolaisnuoret pärjäävät koulussa vertaisiaan huonommin, mutta Pohjoismaiden välillä on merkittäviä eroavaisuuksia. Esimerkiksi Ruotsissa asuvat pakolaislapset saavuttivat parhaan koulumenestyksen ja suorittavat eniten toisen asteen tutkintoja, kun taas Suomessa ja Tanskassa pakolaislasten koulutustulokset ovat heikoimmat. Tutkimuksen mukaan syy Ruotsin pärjäämiseen vertailussa voi löytyä maan pisimmästä maahanmuuttohistoriasta ja kokemuksesta pakolais- ja maahanmuuttajalasten vastaanottamisesta. Opettamisen ja pedagogiikan muutostarpeista sekä opettajan työhön ja pakolaisuuden kohtaamisen haasteista puolestaan ovat kirjoittaneet esimerkiksi Kauko (2017) ja Lankinen (2019). Lisäksi Opetushallitus (2022a, b) on tuottanut opetusmateriaalia pakolaisuudesta ja tietoa maahanmuuttajataustaisista oppijoista varhaiskasvatuksessa.

Terveyspalveluita ovat tarkastelleet Sourander (2007) ja Hagman (2017). Sourander (2007) on tutkinut turvapaikkaa hakevien lasten ja nuorten mielenterveyttä. Hänen mukaansa trauma ja kokeneilla kouluikäisillä ja sitä nuoremmilla lapsilla PTSD-oireilu näkyy esimerkiksi uni-vaiveuksina, pelkotiloina, eroahdistuksena, regressiona ja pakonomaisina, ahdistavina ja toistuvina leikkeinä. Nuoruusiässä esiintyvä samankaltaista PTSD-oireilua kuin aikuisilakin, eli esimerkiksi keskittymisvaikeuksia, ongelmia ystävyssuhteissa, aggressiivisuutta, antisosiaalisuutta, päihde- ja huumeongelmia, persoonallisuuden muutoksia ja negatiivisia

tulevaisuudenkuvia. Erityisiä riskitekijöitä ovat vanhemman tai sisaruksen odottamaton kuolema, perheen antaman tuen puute, epävakaa ympäristö, vanhemman liiallinen riippuvuus lapsestaan ja vanhemman psyykkiset ongelmat. Elämä vastaanottokeskuksessa ja epävarmuus tulevaisuudesta eivät mahdollista trauman käsittelyä ja siitä eteenpäin siirtymistä, vaan lapset ja perheet elävät turvapaikkaprosessin ajan edelleen traumaattisessa stressitilanteessa. Perheen antama turva on kuitenkin tärkeä lapsia suojaava tekijä.

Hagmanin (2017) selvityksessä on käsitelty konflikti- ja sota-alueilta tulneiden kiintiöpakolaislasten ja heidän perheidensä erityispiirteitä sekä kuntien heille tarjoamien terveyspalveluiden tilannetta Suomessa. Toisin sanoen selvitys keskittyy ennen kaikkea lapsiin, joille on jo Suomeen tullessa myönnetty pakolaisstatus eli oleskelulupa. Selvitys toteutettiin ammattilaisille suunnatulla kyselyllä. Sen mukaan palvelujärjestelmässä on puutteita erityisesti tiedollisessa tasolla: toisaalta ammattilaisilla ei ole riittävästi tietoa kohderyhmän erityispiirteistä, tarpeista tai traumojen tunnistamisesta ja toisaalta asiakkailla ei ole riittävästi tietoa palveluista, joihin he ovat oikeutettuja. Ammattilaiset toivoivatkin lisäkoulutusta pakolaisuuden ja traumatisoitumisen ymmärtämiseen. Pakolaislasten- ja nuorten perheineen taas arvioitiin tarvitsevan tukea sujuvaan ja turvalliseen arkeen ja kasvatukseen, tietoa suomalaisesta yhteiskunnasta ja kulttuurista, suomalaisia ystäviä ja verkostoa sekä psykososiaalista tukea.

Ammattilaisten huolia pakolaistaustaisten äitien vanhemmuudesta ja jaksamisesta sekä näistä käytävää julkista keskustelua ovat selvittäneet esimerkiksi Era ja Mäkinen (2022), ja kokemuksia pakolaistaustaisten vanhempien vanhemmuuden tukemiseen räätälöidyistä ohjelmista ovat tutkineet muun muassa Hamari ja kollegat (2021). Positiivisen vanhemmuuden edistäminen, vanhemmuuden vahvistaminen ja lasten suojeleminen pakolaisuuteen liittyviltä haitoilta on paitsi tärkeää myös ainakin Suomessa ohuesti tutkittua. Tukiohjelmia kartoittavassa tutkimuksessa (Hamari ym. 2021) selvisi, että toimenpiteet

ovat usein vanhempien taitoihin keskittyviä ja menetelmiltään kollektiivisia. Hyvä räätelöinti lisää toimenpiteiden hyväksymistä ja niihin sitoutumista, mutta vaikka käytössä on ollut monenlaisia ohjelmia, on nimenomaan pakolais- ja traumataustaisten perheiden kohtaamisessa ja tukemisessa vielä selvitettävää.

Kääriälä ja kollegat (2020) tarkastelivat raportissaan Suomessa 1997 syntyneitä ulkomaalaistaustaisia lapsia eli lapsia, joiden yksi tai useampi vanhemmista on syntynyt ulkomailla. Raportissa todettiin, että tällaiset lapset asuvat verrokkiryhmää useammin Uudellamaalla, kaupunkialueella sekä matalamman tulotason alueella, jossa vuokra-asuminen on tyypillisempää. Eroja liittyy sekä siihen, ovatko lapsen vanhemmat syntyneet ulkomailla vai Suomessa sekä siihen, missä maassa he ovat syntyneet. Erot eivät kuitenkaan johdu syntymävaltiosta, vaan ne liittyvät esimerkiksi vanhempien maahantulon syihin, koulutukseen, kielitaitoon, työkokemukseen, syrjintään työmarkkinoilla sekä sosiaalisiin verkostoihin. Merkittävä havainto lastensuojelun osalta oli, että ulkomaalaistaustaisista lapsista kaksi kertaa suurempi osuus sijoitetaan kodin ulkopuolelle kuin Suomessa syntyneiden vanhempien lapsista. Suhteellisesti kodin ulkopuolelle sijoitetaan eniten lapsia, joiden vanhempi tai vanhemmat ovat syntyneet Venäjällä ja entisessä Neuvostoliitossa, Lähi-idässä tai Afrikassa. Raportissa esitettiin erityistä huolta pitkittyneestä lapsiköyhyydestä, joka korostuu varsinkin Lähi-idässä tai Afrikassa syntyneiden vanhempien lapsilla. Lapsiköyhyys heikentää perheen mahdollisuuksia tukea lapsen kasvua ja kehitystä ja voi altistaa toimeentulovaikeuksille myös myöhemmin. Lasten hyvinvoinnin kannalta avainasemassa ovatkin siis vanhempien onnistunut kotoutuminen ja työllistyminen.

Turvapaikkaa alaikäisenä yksin hakeneiden lasten tilanteesta on muuhun kirjallisuuteen nähden suhteellisen paljon tutkimusta. Kortetjärvi (2017) on tutkinut opinnäytetyössään alaikäisenä yksintulleiden pakolaislasten kokemuksia ohjauksesta arjesta selviytymisen, psyykkisen hyvinvoinnin ja oman kulttuurin tukena. Kaukko ja Wernesjö (2017) taas ovat tutkineet Suomeen ja Ruotsiin yksin

alaikäisinä turvapaikanhakijoina tulleita tyttöjä ja poikia ja heidän osallistumistaan ja kuulumisen tunnettaan. Tutkijat tuovat esille esimerkiksi asemaan liittyvän epävarmuuden: turvapaikanhakijana olevan lapsen elämää leimaavan epävarmuuden siitä, myönnetäänkö oleskelulupaa vai ei, ja myös oleskeluluvan saaneen lapsen epävarmuutta siitä, löytyvätkö heidän mahdollisesti kadonneet perheenjäsenensä, ja saako perhe luvan tulla lapsen uuteen kotimaahan hänen luokseen.

Sydänvaara (2020) on käsitellyt pro gradu -työssään yksin alaikäisinä tulleiden turvapaikkapäätöksiä ja niihin liittyviä eettisiä ongelmia. Hänen mukaansa turvapaikkapäätöksissä on puutteita lapsen edun, traumamenneisyyden merkityksen ja nuoruusiän huomioimisessa yhtä lailla kuin päätösten perusteluissakin. Piironen (2017) puolestaan selvitti sitä, miten yksin alaikäisenä tulleiden turvapaikanhakija- ja pakolaislasten erityispiirteet huomioidaan lastensuojeluasiakirjoissa. Tuloksissa korostuivat lasten aiemmat traumaattiset kokemukset ja erossaolo perheestä sekä näiden vaikutukset lasten hyvinvointiin. Lasten kielellinen ja kulttuurinen tausta ja kotoutuminen huomioitiin lasten tilanteen arvioinnissa ja päätöksenteossa sattumanvaraisella tavalla. Lasten kanssa työskentelevät viranomaiset kokivatkin olevansa uudessa tilanteessa, jossa ei vielä ollut valmiita toimintamalleja. He esitivät huolta siitä, osataanko lapsen tarpeisiin vastata oikealla tavalla ja onko lastensuojelussa riittävästi tietoa ja osaamista alaikäisenä yksintulleiden lasten kanssa työskentelystä.

Kuusisto-Arponen (2016b) ja Tiilikainen ja Fingerroos (2019) käsittelevät alaikäisenä yksin tulleiden perheenyhdistämisen vaikeutta ja sen mahdollisia seurauksia. Kuusisto-Arponen (2016a) artikkeli antaa viitteitä siitä, että Maahanmuuttoviraston päätökset perheenyhdistämisestä eivät välttämättä perustu ainaakaan ensisijaisesti lapsen etuun, vaan lähinnä siihen, onko päätös lapsen edun vastainen. Lapsen edun ei siis päätöksenteossa tarvitse toteutua parhaalla mahdollisella tavalla, vaan riittää, että se ei ole ”vakavasti lapsen edun vastainen” (mt. 98). Perhettä ei siis nähdä lähtökohtaisesti lapsen oikeutena, vaan joissain

tapauksissa jopa pelottavana uhkana hänen kotoutumiselleen Suomeen. Kuusisto-Arposen mukaan ei kuitenkaan ole selvää, mihin tällainen uhkakuva perustuu. Sen sijaan on syytä huomioida ne kielteiset vaikutukset, joita ikävä, odottaminen ja yksinäisyys aiheuttavat aikuistuvalla nuorelle, sekä se, miten heitä voidaan tukea.

Sormunen (2017) on arvioinut Suomen ulkomaalaislakiin vuonna 2016 tehtyjä muutoksia ja todennut, että ne eivät edistä erityisesti turvapaikanhakijoina saapuneiden lasten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumista. UNICEFin (2018) raportti taas käsitteli turvapaikkaa hakevien lasten asemaa Pohjoismaissa, mukaan lukien Suomessa. Sen mukaan ulkomaalaislain vaatimukset ohittavat helposti lapsen oikeudet. Raportti esittää, että turvapaikkaa hakevan lapsen oikeuksien osalta hyväksytään Pohjoismaissa muiden lasten oikeuksia heikompi taso. Lapsilla ei välttämättä ole yhtäläistä oikeutta esimerkiksi koulutukseen ja terveydenhuoltoon, ja myös lasten säilöönnottoa käytetään enemmän kuin on tarpeellista. Lisäksi raportti muistuttaa, että lapsen edun pitäisi olla ensisijaisesti päätöksentekoa määrittävä tekijä. Näin pitäisi siis olla myös lapsia koskevissa oleskelulupapäätöksissä, mukaan lukien turvapaikkaa ja perheenyhdistämistä koskeva päätöksenteko, mutta näin ei aina ole.

Sormunen (2021) on väitöskirjassaan kiinnittänyt huomiota siihen, miten lapsen edun arviointi toteutuu korkeimman hallinto-oikeuden päätöksenteossa. Hänen mukaan arviointi ei ole johdonmukaista, vaan se riippuu käsillä olevasta asiasta. Hän tuo esille erityisesti sen, että ulkomaalaisasioissa lapsen etu on kyllä tapana tuoda esille ja mainita, mutta päätös ei välttämättä silti ole linjassa lapsen edun kanssa. Erityisen ongelmallista tämä on lapsia käsittelevissä turvapaikka-asioissa. Ongelmiin lapsen edun ensisijaisuuden huomioimisessa ovat kiinnittäneet huomiota myös oikeuden turvapaikka- ja perheenyhdistämispäätöksiä tutkineet Hiitola ja Pellander (2019). He toteavat, että vaikka suomalaislapsiin kohdistuvissa päätöksissä lapsen edun arviointi on yksityiskohtaista, arvioidaan ulkomaalaisasioissa

lapsen etua toissijaisena lapsen ulkomaalaisuuteen nähden.

YK:n pakolaisjärjestö UNHCR (2022) on selvittänyt lapsen edun arviointia Maahanmuuttoviraston turvapaikkapäätöksenteossa. Selvityksen mukaan Maahanmuuttovirastolla on olemassa käytännöt ja ohjeet lapsen edun arviointiin, ja lapsen etua on arvioitu selvityksen aineistona olleissa kielteisissä päätöksissä. Kuitenkaan 32 prosentissa päätöksistä ei käynyt ilmi, oliko lapsen etua harkittu ja millä tavalla, eli asia puuttui kokonaan tai siitä oli vain lyhyt maininta. Samoin vain 36 prosentissa päätöksistä oli mukana kokonaisvaltainen analyysi lapsiin kohdistuvista vainon muodoista. Useimmista päätöksistä puuttui erityisesti lapsen asemaan liittyvä maatieto ja maatiedon arviointi nimenomaan lapsen näkökulmasta. Maahanmuuttovirasto ei myöskään selvittänyt lasten tarpeita ja haavoittuvuuksia vanhemmilta riittävästi erityisesti silloin, kun lasta itseään ei kuultu. Selvityksen mukaan varsinkin perheille tehtävissä turvapaikkapäätöksissä vaarana on se, että lapsen näkökulmaa ja häneen mahdollisesti kohdistuvaa vainoa ei huomioida riittävästi.

Yksi erityisesti turvapaikanhakijoina tullessiin lapsiin liittyvä ongelmallinen osa-alue on iän arviointi ja määrittäminen. Tällä viitataan tilanteeseen, jossa maahanmuuttoviranomaiset eivät pidä lapsen tai hänen henkilöllisyysasiakirjojensa ilmoittamaa ikää luotettavana, ja lapsi tästä syystä määrätään lääketieteellisiin tutkimuksiin hänen ”oikean” ikänsä selvittämiseksi. Tapanisen (2018) mukaan ongelmalliseksi iänmäärityksen tekee muun muassa se, että se sekä kuvastaa että rakentaa kuvaa turvapaikanhakijoista epäluotettavina ihmisinä. Jo pelkästään ne määreet, joilla lapsi lähetetään iän arviointiin, ovat epämääräisiä, sillä ne perustuvat viranomaisten subjektiiviseen arvioon hakijan ulkonäöstä, käytöksestä ja kielellisestä ilmaisusta. Tapanisen haastattelemien asiantuntijoiden mukaan iän arvioinnin menetelmillä saadaankin iästä nimenomaan ainoastaan arvioita, ei varmaa tietoa. Iän arvioinnin seuraukset voivat kuitenkin olla hakijan kannalta järjestyttäviä: jos lapsi määritetään tutkimuksissa täysi-ikäiseksi,

hänet siirretään hallinnollisella päätöksellä aikuisen kategoriaan, ja samalla hän menettää lapsille taatun tuen turvapaikkaprosessissa ja esimerkiksi alaikäisyksikössä. Toisin sanoen häntä ei enää kohdella lapsena.

Maahanmuuttaja- ja turvapaikanhakijataustaisiin liittyvä aiempi tutkimus ja selvitystyö luo tarpeellisen pohjan lapsen edun toteutumisen tarkastelulle ja edistämiseksi Suomessa. Nämä tutkimukset ovat kuitenkin pääosin olleet

varsin kapea-alaisia ja keskittyneet ensisijaisesti yhteen aiheeseen tai kohderyhmään, ja näin ollen laajempi ymmärrys maahanmuuttaja- ja turvapaikanhakijataustaisten lasten arkeen liittyvistä tilanteista ja oikeuksista on puutteellista. Tarvetta kokonaisvaltaisemmalle ja eri ryhmiä kuulevalle tiedolle kuitenkin on, ja tähän tarpeeseen tämä oheismateriaali pyrkii vastaamaan.

VIITTEET

Coming of Age in Exile (Cage) (2020). Health and socio-economic inequalities in young refugees in the Nordic welfare societies.
Copenhagen: University of Copenhagen.

Era, Riikka & Mäkinen, Katariina (2022). *Worrying about migrant mothers: families, migration and societal worries in Finnish journalism.*
Nordic Journal of Migration Research, 12:4, 435–451.

Guillaume, Marja (2015). *Sota ja kouluasuoriutumisen: tutkimus pakolaislapsen kouluasuoriutumiseen vaikuttavista tekijöistä.*
Pro Gradu. Helsinki: Helsingin yliopisto.

Hagman, Sandra (2017). *”Työ on varmasti vielä lapsenkengissä”.* Selvitys traumatisoituneiden pakolaislasten ja -nuorten hoidosta.
Helsinki: Helsingin Diakonissalaitos.

Hamari, Lotta, Konttila, Jenni, Merikukka, Marko, Tuomikoski, Anna-Maria, Kouvonen, Petra & Kurki, Marjo (2022). *Parent support programmes for families who are immigrants: A scoping review.*
Journal of Immigrant Minority Health 24, 506–525.

Heikkilä Mikaela & Mustaniemi-Laakso, Maija (2019). *Turvapaikanhakijoiden haavoittuvuuden huomioiminen Suomen ulkomaalaisoikeudessa ja -käytänteissä.* Teoksessa Eveliina Lyytinen (toim.) *Turvapaikanhaku ja pakolaisuus Suomessa*, 65–87.
Turku: Siirtolaisinstituutti.

Hiitola, Johanna & Pellander, Saara (2019). *The alien child's best interest ignored: When notions of gendered parenthood meet tightening immigration policies.* NORA - Nordic Journal of Feminist and Gender Research, 27:4, 245– 257.

Kauko, Mervi (2017). *The CRC of unaccompanied asylum seekers in Finland.* The International Journal of Children's Rights, 25:1, 140–164.

Kauko, Mervi & Wernesjö, Ulrika (2016). *Belonging and participation in liminality. Unaccompanied children in Finland and Sweden.* Childhood, 24:1, 7– 20.

Kortetjärvi, Laura (2017). *Alaikäisenä ilman huoltajaa tulleiden pakolaislasten kokemuksia ammatillisesta ohjauksesta kotoutumisen eri vaiheissa.*
Oulu: Oulun seudun ammattikorkeakoulu.

Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2016a). *Myötätunnon politiikka ja tutkimusetiikka Suomeen yksin tulleiden maahanmuuttajanuorten arjen tutkimisessa.* Sosiologia 53:4, 396–415.

Kuusisto-Arponen, Anna-Kaisa (2016b). *Perheettömiksi suojellut. Yksin tulleiden alaikäisten oikeus perheeseen.* Teoksessa Outi Fingerroos, Anna-Maria Tapaninen & Marja Tiilikainen (toim.) *Perheenyhdistäminen: Kuka saa perheen Suomeen, kuka ei ja miksi?* 89–109. Tampere: Vastapaino.

Kääriälä, Antti, Keski-Säntti, Markus, Aaltonen, Mikko, Haikkola, Lotta, Huotari, Tiina, Ilmankunnas, Ilari, Juutinen, Aapo, Kiilakoski, Tomi, Merikukka, Marko, Pekkarinen, Elina, Rask, Shadia, Ristikari, Tiina, Salo, Jarmo ja Gissler, Mika (2020). *Suomi seuraavan sukupolven kasvuympäristönä. Seuranta Suomessa vuonna 1997 syntyneistä lapsista, joilla on ulkomailla syntynyt vanhempi.* Nuorisotutkimusseura/ Nuorisotutkimusverkoston julkaisuja. Helsinki: Terveiden ja hyvinvoinnin laitos.

LAPSI-
strategia

TURVAPAIKANHAKIJOIDEN TUKI RY